

Zofia Sinko

Uzupełnienia do bibliografii polskiej prozy narracyjnej w drugiej połowie XVIII wieku

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 73/1/2, 193-198

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ZOFIA SINKO

UZUPEŁNIENIA DO BIBLIOGRAFII
POLSKIEJ PROZY NARRACYJNEJ
W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU

Podczas zbierania materiałów do studium *Powiastrka w Oświeceniu stanisławowskim* (w druku) udało mi się odnaleźć autorów kilku utworów fabularnych notowanych jako anonimowe w *Bibliografii powieści polskiej 1601—1800* Jadwigi Rudnickiej (Wrocław 1964)¹. Dorzucam również do wspomnianej bibliografii kilka pozycji nie uwzględnionych przez autorkę. Praca Rudnickiej jest sumiennie opracowanym, cennym źródłem wiedzy o polskiej oraz tłumaczonej na język polski powieści w. XVII i XVIII, ale uważna lektura wymienionych tam pozycji oraz zapoznanie się z historią XVIII-wiecznych małych form narracyjnych (ani jedno, ani drugie nie było zadaniem bibliografa) pozwoliły mi na wprowadzenie pewnych uzupełnień, poszerzających naszą wiedzę o prozie fabularnej w Polsce stanisławowskiej. Wydana niedawno *Bibliographie du genre romanesque français 1751—1800*² również dopomogła mi do ustalenia autorów kilku pozycji, które znalazły się w wersjach polskich.

Pod nazwiskiem pani Riccoboni odnotowano powieść: *Kalwinka na pustyni wychowana, albo Pamiętnik milady B****, Supraśl 1788, t. 1—2 (R § 701). Autorką utworu jest wszakże Charlotte Marie Anne Charbonnier de la Guesnerie (BRF § 60.20). Rudnicka na podstawie *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale* zaznaczyła, iż powieść przypisywana jest jednej lub drugiej z autorek; bibliografia francuska rozstrzyga tę sprawę definitywnie.

Anonimowy utwór: *Podwiązka, przypadki zabawne z francuskiego wyłożone* przez A[ntoniego] Ł[opuskiego], Warszawa 1790 (R § 616), wyszedł spod pióra Hansa Ernesta von Teubern. Tytuł oryginału: *Das Strumpfband. Ein Roman* (1767), przekładu zaś na język francuski (1769): *La Jarretièrre, nouvelle traduite de l'allemand par M[arné] D[e] M[orville]* (BRF § 69.66).

Autorem *Zabaw pewnej familii emigrantów niemieckich* w „Zbio-

¹ Pozycje odnotowane przez J. Rudnicką będą znaczyć literą R.

² A. Martin, W. G. Mylne, G. Frautschi, *Bibliographie du genre romanesque français 1751—1800*. London 1977. Pozycję tę będą znaczyć literami BRF.

rze Pism Ciekawych” (cz. IV, 1795) (R § 834) jest Goethe. O cyklu powiastek Goethego *Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten* pisze obszernie G. Fink, podając, iż utwory te publikowane były po raz pierwszy w czasopiśmie „Die Horen” w roku 1795⁸. Goethe ujął w ramę aktualnych wydarzeń historycznych (ucieczki rodziny niemieckiej za Ren przed wojskami Wielkiej Rewolucji) anegdoty, powiastki i baśnie opowiadane przez uciekinierów. W przekładzie polskim ukazał się tylko pierwszy tekst z tego cyklu, ale zidentyfikowanie go poszerza nasze nikłe wiadomości o recepcji twórczości Goethego w Polsce przy końcu XVIII wieku. Można wnioskować, iż przekładu dokonano bezpośrednio z czasopisma niemieckiego, i to niemal natychmiast po ukazaniu się w nim początkowej partii utworu; przypuszczalnie zamierzano tłumaczyć także jego dalsze części i pewnie by je opublikowano, gdyby żywot periodyku polskiego nie był tak efemeryczny.

Powiastrka *Almet* w „Zbiorze Różnego Rodzaju Wiadomości z Nauk Wyzwolonych” (1770, t. 1, nr 17) (R § 7) jest pióra Johna Hawkeswortha. Ukazała się w „The Adventurer” (1753, nr 114) pt. *Almet the Dervise*. Autorstwo ustaliła M. Pike Conant⁴.

Nuradyn i Almamulin, powieść moralna z francuskiego tłumaczenia Józefa Świątorzeckiego w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych” (1776, t. 14, cz. 1) (R § 586) to utwór Samuela Johnsona. Jemu jako wydawcy i głównemu autorowi „The Rambler”⁵ przypisuje Pike Conant⁶ utwór *Nouradin the Merchant and his Son Almamoulin*. Potwierdza to BRF (§ 59.16), podając nieco inny tytuł oryginału: *The History of Almamoulin, the Son of Nouradin*; zaznacza również, iż powiastrka ukazała się w tłumaczeniu na język francuski w *Mélanges de littérature anglaise, traduit par Madame B**** (1759). Ten sam utwór w przekładzie Józefa Maksymiliana Skoraszewskiego znalazł się w ułożonym przez niego zbiorze *Pierwiastki literatury polskiej, czyli Powieści moralne [...]*. (Warszawa 1792) (R § 729).

W tym samym zbiorze znalazła się powiastrka *Abdalach i Balsora*. Ukazała się ona po raz pierwszy w czasopiśmie angielskim „The Guardian” (sierpień 1713) pt. *History of Helim and Abdallah*. Autorem powiastki jest Joseph Addison⁷.

⁸ G. Fink, *Naissance et apogée du conte merveilleux en Allemagne 1740—1780*. Paris 1966, s. 635—645.

⁴ M. Pike Conant, *The Oriental Tale in England in the Eighteenth Century*. New York 1908, s. 125.

⁵ E. Aleksandrowska („Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770—1777. *Monografia bibliograficzna*. Wrocław 1959, § 779) zaznaczyła, iż utwór ukazał się w „The Rambler” 1751, t. 3, nr 120, a następnie w *Apologues et contes orientaux* F. Blancheta (1784) i w „Mercure de France” z kwietnia 1792.

⁶ Pike Conant, *op. cit.*, s. 122.

⁷ Informację tę znalazłam w: P. Arnaud, J. Raimon, *Le Prérromantisme anglais*. Paris 1980, s. 195.

W Zbiorze *różnych wschodnich wspaniałości* (Lipsk 1782) (R § 807) znalazły się prócz drobnych anegdot cztery krótkie powiastki: *Osobliwsza sprawiedliwość sultana Sandiur*; *Osobliwsza wdzięczność jednego pana arabskiego*; *Uczynność*; *Wspaniałość jednego Araba i osobliwsza w uiszczeniu się drugiego rzetelność*. Ostatni utwór pochodzi z *Mélanges de littérature orientale* D. D. Cardonne'a (t. 2, Paris 1770, s. 1—7), gdzie nosi tytuł: *Trait extraordinaire de générosité d'un Arabe et fidélité singulière d'un autre à garder sa parole*.

Z *Mélanges* Cardonne'a (t. 1, s. 29—32) pochodzi również powiastka *Justification ingénieuse d'un visir*, która pt. *Wezyr albo Obronienie cnotliwego* znalazła się w „Zbiorze Tygodniowym Wiadomości Uczonych” (1784, I kwartał, nr 10), wydawanym przez I. Grebla w Krakowie.

Powiastka [*Wielkość pani de Villacerfe*] opublikowana w „Monitorze” (1769, nr 35), przełożona ze „Spectatora” przez Józefa Epifaniego Minasowicza (R § 61) jest pióra Richarda Steele'a, co stwierdziłam na podstawie krytycznego wydania tekstów tego pisma⁸. Tekst „Monitora” przedrukował H. Gawłowski w *Pamiętniku moralnym z różnych polskich autorów zebrany* (Warszawa 1782) (R § 62).

Powiastki [*O kobietach salamandrach*] w „Monitorze” 1768, nr 3, [*Zamiana nieszczęść ludzkich*] w „Monitorze” 1769, nr 57 (przedruk: tamże 1784, nry 23—24, oraz nowe anonimowe tłumaczenie: 1785, nr 39, 45), [*Historia Konstancji*] w „Monitorze” 1772, nr 21, oraz *Powieść starodawna chińska* w „Monitorze” 1772, nr 79 — są wszystkie tłumaczeniami ze „Spectatora”⁹. Rudnicka (§ 266) notuje tylko ostatnią z powiastek bez podania autora, którym jest, podobnie jak w wypadku trzech uprzednio wymienionych, Joseph Addison (S t. 2, s. 88; t. 4, s. 261, 264; t. 1, s. 194; t. 4, s. 312, 315). [*O kobietach salamandrach*] i [*Zamianę nieszczęść ludzkich*] tłumaczył Minasowicz, powiastki zaś z r. 1772 Ignacy Krasicki, będący tłumaczem lub adaptatorem całego wspomnianego rocznika opartego na esejach ze „Spectatora”.

Powiastka pt.: *Jak nieważne i płocze są modlitwy ludzkie do Boga*. *Powieść moralna*, zamieszczona w *Wieczorach wiejskich* Ignacego Bykowskiego (Warszawa 1788; wyd. 2: 1790) (R § 374—375), znalazła się wcześniej, w innym przekładzie, w „Monitorze” 1769, nr 23 (przedruk: tamże, 1780, nr 56) jako tłumaczenie ze „Spectatora” dokonane przez Minasowicza¹⁰. Autorem utworu jest Addison (S t. 3, s. 219).

⁸ „*The Spectator*”. Edited by G. G. Smith. T. 3. London 1945, s. 154. Przy ustalaniu autorstwa powiastek ze „Spectatora” zawartych w t. 1—3 tej edycji opierać się będę na tym wydaniu, odsyłając do niego skrótem S; natomiast w wypadku konieczności sięgnięcia do t. 4 — posługiwać się będę wydaniem późniejszym (1951).

⁹ Zob. Z. Sinko, „*Monitor*” wobec angielskiego „*Spectatora*”. Wrocław 1956, s. 54, 56, 61.

¹⁰ *Ibidem*, s. 56.

[*Historia Pulcherii*] w „Monitorze” 1785, nry 72—73, również ze „Spectatora”¹¹, wyszła spod pióra Johna Hughesa (S t. 3, s. 75).

[*Życie Hassana i rady Omara*] w „Monitorze” 1785, nry 62—63 (R § 814), są autorstwa Johna Moira; utwór znalazł się w *Gleaming and Fugitive Pieces* (1782), co podaje Pike Conant¹².

Do utworów fabularnych zaliczyć można także [*Raj Głupich*], alegoryczną powiastkę w „Monitorze” 1769, nr 63, pochodzącą ze „Spectatora” i tłumaczoną przez Minasowicza¹³. Do prozy narracyjnej należą również nowele listowne Elizabeth Rowe zamieszczane „w odcinkach” w „Monitorach” z drugiej połowy r. 1775; ich autorkę oraz tłumacza polskiego ustaliła Elżbieta Aleksandrowska¹⁴.

W antologii pt. *Powieści moralne z różnych autorów, przez [...] pannę Uncy na dopełnienie jakoby powieści P. Marmontela wybrane*, wydany w Warszawie w 4 tomach w latach 1779—1780¹⁵ (R § 768), znalazło się kilkadziesiąt krótszych utworów fabularnych — głównie powiastek. Kilka z nich udało mi się zidentyfikować.

Powiastka *Nierozumny zamysł człowieka rozumnego* (U 4) jest przekładem utworu Woltera *Memnon, ou La Sagesse humaine*. Jest to więc trzecia wersja polska tej powiastki; dwa inne przekłady odnotowała Rudnicka (§ 783—784). Pierwszy ukazał się w „Zbiorze Różnego Rodzaju Wiadomości z Nauk Wyzwolonych” (1770, t. 3, nr 23), drugi w broszurce wydanej w Lublinie w r. 1781 w przekładzie Jacka Przybylskiego.

Powiastka *Miał przykrość* (U 3) stanowi przekład utworu Claude Henri Fusé de Voisenona, pt. *Il eut tort* (BRF § 63.43).

Powiastka *Dobra szkoła* (U 2) jest przekładem z *La Bonne mère* François Augustin Paradisa de Moncrifa (BRF § 63.43).

Utwór *Okropne skutki zemsty* (U 1) jest tłumaczeniem opowieści *Funestes effets de la vengeance, relation d'un religieux de la Trape*, będącej fragmentem powieści abbé Prévosta *Le Monde moral, ou Mémoires pour servir a l'histoire du coeur humain [...]* (Genève 1760) (BRF § 63.43; 60.28).

Krótką przypowieść *Zbrodnia ukarana zbrodnią* (U 4) stanowi przekład z *Le Crime* Jeana François Saint-Lamberta. Utwór zawarty był także w *Zabawce serc czułych* (Warszawa 1785), przełożonej z języka francuskiego przez Karolinę Czermińską oraz w *Zbiorze powieści moralnych wyjętych z dzieł różnych najpóźniejszych tego wieku autorów*.

¹¹ *Ibidem*, s. 70.

¹² Pike Conant, *op. cit.*, s. 105.

¹³ Sinko, *op. cit.*, s. 57.

¹⁴ E. Aleksandrowska, *Elizabeth Rowe — prekursorka europejskiego preromantyzmu — na łamach monitorowych i jej tłumacz. Z warsztatu bibliografa „Monitora”* (5). „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 4.

¹⁵ Do książki tej będę odsyłać literą U. Cyfra po skrócie oznacza tom.

Dla dzieci [...] (Warszawa 1790); Saint-Lamberta jako autora tych powiastek odnotowała Rudnicka (§ 799, 806).

Powiastrka *Miłość grenlandzka* (U 4) jest dziełem Louisa Sebastiena Merciera. Utwór pt. *Les Amants du Groenlandois* odnalazłam w *Fiction morales* Merciera (Paris 1792, t. 2).

Opowiadanie *Na postrachu wszystko się kończy* (U 1) stanowi fragment z *Metamorfoz* Apulejusza (koniec ks. II i początek ks. III).

Histoire d'Alibée Persan François Fénelona miała według Rudnickiej sześć wersji polskich (§ 201—203, 205, 806, 99): w *Zbiorze rytmów* [...] Minasowicza (cz. 3, Warszawa 1756), „Zbiorze Różnego Rodzaju Wiadomości z Nauk Wyzwolonych” (1770, t. 4, nr 19), „Monitorze” (1778, nr 71—72, w przekładzie Minasowicza), *Rozmowach wielkich królów* [...] z *powieściami zabawnymi* [...] (t. 2, Warszawa 1786, w przekładzie F. Podoskiego), *Zbiorze powieści moralnych* [...] i *Książeczce moralnej dla dzieci* [...] ułożonej przez Joachima Heinricha Campego (Wrocław 1799). Dorzucamy przekład siódmy — w *Zabawce serc czułych*, gdzie Czerwińska zamieściła utwór pt. *Nadgroda wierności* i przypisała go, zapewne za źródłem francuskim, Pierre'owi Letourneurowi.

Powiastrka *La Mauvaise mère* J. F. Marmontela była, według Rudnickiej (§ 515, 799, 806), tłumaczona trzy razy: w *Powieściach moralnych* Marmontela (t. 2, Warszawa 1776, przekład T. K. Węgierskiego), *Zabawce serc czułych*, *Zbiorze powieści moralnych* [...]. Czwarty przekład, zatytułowany *Historia*, znalazłam w dziełku *Dokończenie Magazynu panińskiego, czyli Nauki dla dam dorosłych* [...] pióra Marie Le Prince de Beaumont (Warszawa 1773, t. 2). Powiastrkę zamieszczono bez wzmianki o autorze. Tekst przełożył, jak i całe *Dokończenie Magazynu*, pijar Eustachy Dębicki.

Mirza. Powieść z dziejów perskich Ignacego Krasickiego jest w całości przekładem, najpewniej z języka francuskiego. Rudnicka (§ 446) zaznaczyła, iż jest to prawdopodobnie tłumaczenie, a przypuszczenie jej potwierdza utwór *Żyjmy dla pożytku innych* (U 2), niemal identyczny z powiastrką XBW. Niestety autora i tytułu oryginału nie udało mi się ustalić.

Utwór pt. *Seged. Przełożenie z francuskiego*, który Krasicki, we własnym przekładzie, włączył do swoich *Powieści wschodnich*, zaczerpnięty został z *Apologues et contes orientaux* Blancheta, który z kolei przejął go z „Ramblera” (R § 77). Dodajmy, iż „powieść” ukazała się w tym piśmie w r. 1752 (nr 204—205), a jej autorem jest Johnson, co ustaliłam na podstawie pracy: Arnaud, Raimon, *Le Prérromantisme anglais* [...], s. 117.

Kilkanaście czarodziejskich baśni („*contes de fées*”) oraz powiastek i powieści znalazło się w *Magazynach* pani Le Prince de Beaumont¹⁶,

¹⁶ Baśnie omawiam szczegółowo w rozdziale 2, a o innych powiastrkach wzmiankuję w zakończeniu rozdziału 9 mojej rozprawy o powiastrce. Większość tych

a więc w *Magazynie dziecinnym, czyli Rozmowach między mądrą ochmistrzynią i damami zacnego urodzenia wychowaniu jej powierzonymi* (t. 1—4, Warszawa 1768), *Magazynie panieńskim, czyli Rozmowach między mądrą ochmistrzynią i zacnymi damami jej ćwiczeniu poruczonymi* (t. 1—4, Warszawa 1770) oraz we wspomnianym powyżej *Dokończeniu Magazynu panieńskiego* (t. 1—4, Warszawa 1773). Wszystkie *Magazyny* tłumaczył Dębicki.

Sygnalizujemy tu jedynie dwa utwory, o których proveniencji wspomina sama autorka *Magazynów*, a więc *Historię [Fidelii]* i *Historię [pani i pana Freman]* z czasopisma „The Adventurer”¹⁷. Podajmy, iż pismo wychodziło w latach 1752—1754. Redagował je i był jego głównym autorem J. Hawkesworth, a z periodykiem jego współpracowali m. in. Samuel Johnson i Joseph Warton.

W *Dokończeniu Magazynu panieńskiego* znalazła się również powieść zamieszczona bez tytułu i opowiadana „w odcinkach”¹⁸, podobnie zresztą jak wiele tekstów tego typu publikowanych w *Magazynach*. Poprzedza ją wprowadzenie „pani bony”, wspominającej „o pewnej historii”, którą „przed kilku dniami czytała” i którą tak ocenia: „moim zdaniem, zamyka w sobie pożyteczne nauki, ale wedle zwyczaju mojego pozapominałam imion”¹⁹. Historią tą jest *La Jardinière de Vincennes* pani de Villeneuve, jednej z popularnych XVIII-wiecznych autorek powieści obyczajowo-sentymentalnych. Romans ten polecały czytelnikom *Uwagi nad sposobem czytania* zawarte w „Zbiorze Różnego Rodzaju Wiadomości z Nauk Wyzwolonych” (1770, nr z 3 I) oraz „Monitor” (1777, nr 56)²⁰, przy czym autor „Monitora” zapewne nie wiedział, że ukazała się już skrócona wersja polska tej powieści, przeplatana pouczeniami „pani bony”.

Do podanych tu informacji na pewno będzie można dorzucić jeszcze sporo uzupełnień; te, które zamieszczam, nie pretendują do kompletności, ponieważ moja praca nad powiastką w Oświeceniu stanisławowskim nie polegała na szczegółowych poszukiwaniach bio- i bibliograficznych, lecz na próbie przeprowadzenia typologii powiastek na podstawie możliwie reprezentatywnego materiału, którego zbieranie znacznie ułatwiły mi bibliografie Rudnickiej i Aleksandrowskiej.

utworów (przede wszystkim baśnie) wyszła spod pióra pani Beaumont, ale liczne „historie” przejęte zostały najpewniej z innych źródeł, i to na ogół bez poświadczenia źródła pożyczki.

¹⁷ *Magazyn panieński [...]*, t. 3, s. 1—130 (passim); t. 4, s. 10—18.

¹⁸ *Dokończenie Magazynu panieńskiego [...]*, t. 1 i początek t. 2.

¹⁹ *Ibidem*, t. 1, s. 32.

²⁰ Rozważania obu czasopism oparte były na artykule pt. *Réflexions sur la lecture*, opublikowanym w antologii *Recueil pour l'esprit et pour le coeur* (t. 1, cz. 1, Zelle 1764).